

شهریار دبیرزاده

این اندیشه که از فرمانروایی سیاسی باید این درک را داشت که مبتنی بر رضایت است در درون مدرن با اقبال فراوان روبه رو شده است و بنیاد نوعی توجیه سیاسی دولت است که نظریه قرارداد اجتماعی خوانده می شود. در واقع دیدگاه مبتنی بر رضایت در ذهن انسان مدرن کاملاً تداعی کننده اندیشه قرارداد اجتماعی است که اکثر فیلسوفان بی آنکه لحظه ای درنگ و تأمل کنند این دو را یکی می دانند.

در واقع با به وقوع پیوستن فرمایشیون و ورود عقل مدرن در اندیشه انسانی و اهمیت جایگاه انسان و جایگزین شدن نگرش اومانیستی و زمینی شدن تفکر تمامی محیط تغییر کرد.

اصولاً بنیانگذاران تفکر قرارداد اجتماعی همگی ریشه های مدرن و نوئی را نسبت به ماهیت انسان و جایگاه آن داشته اند و ریشه های تفکرات اومانیستی را می توان در اندیشه های آنان مشاهده کرد. حتی شخصی مانند توماس هابز که طرفدار دولت مطلقه است نیز نگرش زمینی به انسان و ماهیت طبع آن دانسته است. به هر حال شکل گیری نظریه مبتنی بر قرارداد اجتماعی از آن قرون جدید است. هر چند که مفهوم اولیه قرارداد اجتماعی را می توان در کتاب جمهوری افلاطون و نیز در عهد عتیق یافت. (۱)

در حقیقت میثاق ها و پیمان ها پادشاهان بنی اسرائیل با خداوند بعدها در طی قرون شانزدهم و هفدهم تأثیر مهمی در اندیشه سیاسی کالونیستها و پروتستان های انگلیس گذاشت.

از دیدگاه نظریه پردازان برخی فرقه های مسیحی مانند فرقه هوگونوت و شخصی مانند فیلیپ مورنی، عهد عتیق متضمن پرسشهای اساسی در این خصوص بود از جمله اینکه آیا اتباع مجبور به فرمانبرداری از شهریار هستند که فرمانهایش بر خلاف قوانین الهی است؟ اگر عهد و میثاق خود با مردم و یا خداوند را بشکنند آیا می توانند در مقابل او مقاومت کنند؟ حقوق رومی متضمن عناصری از اندیشه قرارداد بود و همچنین برخی از فلاسفه مذهبی قرون وسطی مانند آکوئیناس حکومت ها را مکلف به وظایف و تعهدات قراردادی می دانستند، از همین رو لرد آکتون گفته است که نخستین لیبرال آکوئیناس بود نه شیطان.

به هر صورت باید گفت نظریه قرارداد اجتماعی که اغلب همراه با نظریه قانون و حقوق طبیعی عنوان شده، ابزار مهمی برای تحدید قدرت به شمار رفته است. اندیشه قرارداد معمولاً برای توضیح ماهیت قدرت و اقتدار سیاسی به کار رفته است نه برای تبیین منشأ دولت. اساس نظریات قرارداد اجتماعی در طی قرن هفدهم در شرایط تمرکز قدرت سیاسی پدید آمدند. هدف از طرح آنها پاسداری از امتیازات و آزادی برای گروه های اجتماعی و افراد در مقابل تعدی دولت بود.

نویسندگانی چون جان لاک، گرسیوس، پوپندورف و بعدها روسو نمایندگان اصلی عنصر نظریه قرارداد اجتماعی بودند. اصطلاح نظریه قرارداد اجتماعی در قرن هفدهم جزی از زبان محاوره سیاسی مردم شد و در قرن هجدهم با تغییرات اندکی مورد استعمال لیبرالیست های انگلیس نیز قرار گرفت.

به موجب نظریه قرارداد اجتماعی، فرد موجودی عقلانی و غیر اجتماعی است که در وضع (طبیعی یا واقعی) می تواند به بررسی و ارزیابی عقلانی تصمیمات خود پردازد.

نظریه قرارداد هم روشی برای ارزیابی نهادهای سیاسی به دست می دهد و هم مبنایی برای مشروعیت آنها به شمار می رود. این نظریه به ویژه در عصر معروف به عصر اندیشه قرارداد معمولاً با نظریه های حقوق و قانون طبیعی ارتباط نزدیک داشت بر اساس این نظریه حکومت برای تأمین اهداف خاصی و بویژه تضمین حقوق فردی پدید آمده است، به عبارت دیگر کار ویژه حکومت خدمت به منافع و مصالح یکایک شهروندان و ارتقاء آزادی ایشان است. یکی از عناصر اصلی نظریه قرارداد، مفهوم (فرضی یا واقعی) «وضع طبیعی» یعنی وضعی است که افراد از آن پا به جامعه یا وضع مدنی می گذارند. افراد در وضع طبیعی دارای حقوق طبیعی بوده و از قانون طبیعی آگاهی دارند. فرد به دنبال یافتن راه خروجی از این وضع و به منظور تشکیل جامعه با هموعان خود قراردادی می بندد.

امروزه منظور ما از قانون طبیعی، یا قانون طبیعت یک رشته ضوابط کلی و مطلق است که فعل و انفعالات

اجزای گوناگون جهان مادی را بیان می کند مثلاً قانون جاذبه را یک قانون طبیعی می خوانیم، زیرا نیروی را که موجب حرکت بالفعل اجسام مادی می گردد را تشریح می کند ولی بطور مثال منظور «جان لاک» از قانون طبیعی فقط قانونی است که برای رفتار انسانی و البته این قانون، رفتار موجود افراد بشر را تشریح نمی کند بلکه رفتاری را که باید داشته باشند را بیان می دارد. از این رو منظور لاک از وضع طبیعی آنگونه که خود عنوان می کند و به ظاهر کاملاً غیر منطقی می رسد چیزی نیست که در روزگار معینی از تاریخ بشر واقع شده باشد. برای مثال اگر جان لاک می گوید در یک وضع طبیعی، افراد آزاد و برابرند، صرفاً منظورش این نیست که در گذشته دوره ای وجود داشته است که افراد در واقعیت امر آزادی و برابری بوده اند، بلکه بیشتر منظور او ذکر این نکته است که افراد باید آزاد و برابر باشند.

در این راستا باید گفت دو تعبیر اصلی از مفهوم قرارداد وجود دارد یکی تعبیر تاریخی و دیگر تعبیر منطقی یا فرضی. تعبیر اصلی و عمده همان تعبیر منطقی یا فرضی بوده است که نه با تاریخ پیدایش جامعه بلکه با منطق اطاعت و تعهد سیاسی سروکار دارد. استدلال این تعبیر تا حدی حقوقی، ما قبل تجربی و تصنعی است. طرفین قرارداد نیز بر حسب نظریه های مختلف فرق می کنند.

اصحاب نظریه قرارداد از خداوند و مردم، خداوند و پادشاه، خداوند پادشاه و مردم، پادشاه، مردم و حکومت و یکایک شهروندان به عنوان طرفین قرارداد سخن گفته اند (۲).

مشهورترین قرارداد های اجتماعی از دیدگاه اصحاب این نظریه یکی قرارداد جامعه است که افراد از وضع طبیعی خارج می کند و دیگری قرارداد حکومت است که بر اساس آن حکومت تاسیس می شود. با این حال باید تاکید کرد که همه اصحاب نظریه قرارداد به دوگانگی این قرارداد ادعا قائل نیستند.

هر چه که عده ای از نظریه پردازان قرارداد اجتماعی مانند هابز به سمت حکومت مطلقه پیش رفته اند اما اکثر اندیشمندان این نحله تحدید قدرت دولت و حکومت و پاسخگویی دولت در برابر یکایک شهروندان توجه ویژه داشته اند.

به هر صورت از دیدگاه این عده حکومت منشائی فرا زمینی ندارد و ساختاری است که مبتنی بر رضایت یک یک افراد شکل گرفته است، لذا این اندیشه پایه های اساسی لیبرالیسم را (به خصوص در اندیشه جان لاک) در درون خود پرورش داد. و جامعه و حکومت را به سمت دموکراسی و آزادی به پیش راند و به حرکت در آورد. در نظریه قرارداد حکومت مشروعیت خود را از مردم می گیرد، بنابراین در برابر مردم نیز پاسخگوست و زمانی که نتوانسته نیازها و خواسته های مردم پاسخ بدهد مشروعیتش از بین می رود. در این دیدگاه دولت و حکومت کارگزار مردم است، این حتی در دولت مطلقه هابز نیز مطرح می شود و در اندیشه هابز نیز زمانی که دولت نتواند امنیت فردی انسانها را تامین نماید، فرد می تواند در برابر دولت شورش نماید. اندیشه قرارداد اجتماعی اندیشه ای اومانستی و زمینی است و پایه گذار حکومتهای دموکراتیک امروزی در جهان است. که اصلی ترین وجه آن رضایت شهروندان است.

ماخذ:

۱- و.ت جونز. خداوندان اندیشه سیاسی. ترجمه علی رامین، ج ۲، ص ۸۱۱.

۲- اندور، وینسنت. نظریه های دولت. ترجمه دکتر حسین بشیریه.

ماهانامه فرهنگی- سیاسی

نسیم شمال

مدیر مسئول: محمد رضا قلمکاری

سردبیر: زیر نظر شورای سردبیری

با همکاری: مهدی فولادگر، شهریار دبیرزاده

با تشکر از: حاج میثم خسروی، جلال یوسفی و آقایان ترقی و قابل

صاحب امتیاز: انجمن اسلامی دانشجویان- دانشگاه صنعتی اصفهان

چاپ خانه دانشگاه صنعتی اصفهان

<http://magazine.nasimeshomal.com>

magazine@nasimeshomal.com